

УДК 94 (477. 65)

ПРИЗВИЩА І ПРИЗВИСЬКА ОДНОГО СЕЛА: ІСТОРІЯ, ЕТИМОЛОГІЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ

Микола ТИМОШИК

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики
Київського національного університету культури і мистецтв

Анотація. На матеріалах, зібраних автором у селі Данина Ніжинського району Чернігівської області, простежуються тенденції з одночасним побутуванням прізвищ і прізвиськ селян. Подається класифікація назв прізвиськ для характеристики зовнішнього вигляду, вдачі, звички чи поведінки конкретної особи.

Ключові слова: прізвище, прізвисько, село Данина, козацькі звичаї, колгоспне життя, рід занять, удача, поведінка.

ФАМИЛИИ И ПРОЗВИЩА ОДНОГО СЕЛА: ИСТОРИЯ, ЭТИМОЛОГИЯ, КЛАССИФИКАЦИЯ

Николай ТИМОШИК

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой журналистики
Киевского национального университета культуры и искусств

Аннотация. На материалах, собранных автором в селе Данина Нежинского района Черниговской области, прослеживаются тенденции с одновременным бытованием фамилий и прозвищ крестьян. Подается классификация прозвищ для характеристики внешнего вида, характера, привычек или поведения конкретного лица.

Ключевые слова: фамилия, прозвище, село Данина, казацкие обычаи, колхозная жизнь, род занятий, характер, поведение.

FAMILY NAMES AND NICKNAMES OF ONE VILLAGE: HISTORY, ETYMOLOGY, CLASSIFICATION

Mykola TYMOSHYK

Doctor of Philological Sciences, professor, Head of Chair of Journalistic
of Kyiv National University of Culture and Arts

Annotation. The tendencies of simultaneous existence of both family names and nicknames of peasants of Danyyna village in Nizhyn District Chernihiv Region are observed in the article. All the necessary information has been collected in the very village by the author himself. The classification of nicknames for description of appearance, character and behavior of a certain person is presented.

Key words: family name, nickname, Danyyna village, Cossack customs, collective farm life, occupation, character, behaviour.

Дещо з історії прізвищ і прізвиськ

Поняття «прізвище» у тлумачних словниках трактується як успадковане сімейне найменування, додане до особистого імені. Тоді як «прізвисько» – це найменування, яке дається людині для характеристики її зовнішнього вигляду, вдачі, звички чи поведінки.

Прізвисько не вибирається за власним бажанням, а набувається. Його придумує хтось із ближніх, або й випадкових, за певних життєвих обставин. Етимологія цього поняття бере початок від двох слів: *при-* і *звати*. Отож, когось треба було призвати, понайменувати таким чином, аби це слово надовго і влучним чином «пристало» до конкретної людини [1].

У стародавні часи люди прізвищ не мали. Принаймні ще в біблійних текстах, які створювалися понад дві тисячі років тому, згадувані там персонажі названі саме прізвиськами. Прізвище як офіційна ідентифікація тої чи тої людини стало з'являтися тоді, коли у різних країнах поступово запроваджувалися офіційні папери – здебільшого в судочинстві, майнових стосунках, у війську.

Зазвичай прізвище встановлювалося й офіційно записувалося або на підставі вже існуючого прізвиська, або, якщо такого не було, на основі заняття батька або матері: наприклад, у першому випадку – Голопупенко, Брехунець, Плохій, Нудьга; у другому – Коваль, Мельник, Косарчук, Попович тощо. У більшості західноєвропейських народів переважали прізвища, що все ж походили від професії чи роду занять батьків. У євреїв – зазвичай від імені матері.

Однією із традицій, що ствердилася в нас на Запорозькій Січі, був урочистий чин прийому в козаки новоприбулих

любителів козацької вольниці. Чи не першим пунктом цього чину – привселюдне надання козакові нового, козацького, імені. Відтоді й пішли Україною нащадки таких козаків із дещо чудернацькими, але досить характерними прізвищами, що прославляли передусім силу й дух славних запорожців – Трясило, Драйхмара, Вернидуб, Вернигора, Борикамінь. Були й інші характеристики: Непийпиво, Непийвода, Журба.

Традицію наречення у такий спосіб практикували козаки й поза Січчю. Тарас Шевченко у поемі «Гайдамаки» яскраво й емоційно змальовує картину наречення в охоплених пожежею Черкасах парубка-сироти без прізвища, який проситься в загін до козаків, бо хоче помститися ляхам за збездечення своєї нареченої:

«... А як тебе зовуть?» – «Яремою».
 «А прізвище?» – «Прізвища немає!»
 «Хіба байстрюк? Без прізвища –
 Запиши, Миколо,
 У реєстер. Нехай буде...
 Нехай буде Голий, Так і пиши!»
 «Ні, погано!»
 «Ну, хіба Бідою?»
 «І це не так».
 «Стривай лишень,
 Пиши Галайдою».
 Записали. «Ну, Галайдо,
 Поїдем гуляти.
 Найдеш долю... а не найдеш...
 Рушайте, хлоп'ята ...» [2].

Дивом збережений до наших днів «Реєстр Війська Запорозького 1649 року» рясніє саме такими характерними для козацької доби прізвиськами, що перейшли згодом у прізвища їхніх нащадків: Апостол, Богун, Варниця, Гиря, Гладкий, Довгаль, Дубина, Засядько, Золотаренко, Кривошея, Кульган, Макуха, Небаба, Носач, Одинець, Острианин,

Пушкар, Самокиш, Скоробагатько, Томиленко та ін.

Причини появи прізвиськ на селі

Історично склалося так, що будь-яке велике чи мале село в Україні починалося з хуторів. Хутори, що об'єднували одне або кілька родинних господарств (зазвичай батька – сина або тестя – зятя), згодом розросталися в більші поселення. А ті, в свою чергу, перетворювалися в села.

В адміністративному поділі або перерозподілі, який від найдавніших часів періодично здійснювала та чи та влада, до розряду сіл прийнято було відносити таке поселення, в якому громада спроможна була збудувати й далі утримувати належно свою церкву.

На початках чим більшим ставало село, тим далі за відстанями доводилося селянам-власникам освоювати й розширювати свої землеволодіння. Тому господар, у родині якого було кілька синів, поступово відділяв молодого і вже жонатого члена родини на нове поселення – на землі, що розташовувалися нерідко подалі від домівки. Так утворювався новий хутір.

Частіше за все ініціаторами такого відділення ставало саме молоде подружжя. Цим доречно уникалася перспектива перетворити родинні стосунки в безкінечні й безпричинні сварки, які завдяки таланту класика української літератури Івана Нечуя-Левицького отримали повсюди в українців назвисько «кайдашевої сім'ї».

Зважаючи на те, що хутір ставав здебільшого гніздом одного роду, і через кілька поколінь тамтешні мешканці мали одне або два прізвища. Ще віддавна була мода надавати популярні на певну пору чоловічі чи жіночі імена. В такому

одноманітті імен і прізвиськ не раз плуталися і свої, і сусіди. Це й спонукало співмовців наділяти один одного додатковими означеннями-характеристиками.

За переказами старожилів, великою Данину зробили три перші ближні хутори: Рокіта, Жолоб і Вигін. Їх здебільшого формували три родини – Мозгових, Калюжних і Подолянків. Не дивно, що й нині данинців із такими прізвищами чи не найбільше. Далі список специфічних для цього села прізвиськ невпинно розширювався.

... Листаю два томи унікальних записів, які велися в данинському колгоспі ім. Шевченка в пору насильницької, так званої суцільної, колективізації наприкінці 20-х – початку 30-х років минулого століття. Називаються вони «Книги обліку членів колгоспу та їхніх родин» [3]. За випадкових обставин вдалося віднайти й порятувати ці цінні з історичного боку записи від неминучої загибелі. Адже з розформуванням, а власне, з безрозбірливим розтягуванням найбільш прудкими й нахабнішими колишніми молодими колгоспниками нажитого за десятиліття їхніми батьками й дідами майна цілої громади, ніким не витребуваними виявилися... конторські архіви. Хтось без ентузіазму брав їх для розпалювання грубки, хтось – на макулатуру, а хтось вирішив щедро віддати назавжди в розпорядження київського професора.

Цікавим, навіть захопливим виявилось те перелистування. Про драматичні долі окремих родин, прізвиська яких опинилися в цих книгах після розкуркулення й відправки на Соловки їхніх господарів, має бути окрема розповідь. Тут же, у контексті прізвиськ, варто звернути увагу на неймовірні відкриття. Так, чи не в одному часовому проміжку

зафіксовані в цій книзі декілька колгоспників з однаковими і прізвищами, й іменами і ... по батькові. Зокрема, ідеться про трьох Кательницьких Іванів Івановичів, які працювали в одній бригаді. Як розрізнити їх, скажімо, у зарплатній відомості, кому які трудовні нараховувати? Конторський писар знайшов собі раду: в дужках напроти кожного із цих трьох осіб позначає те, про що всі в селі віддавна знали: Кахуда, Чадок, Макаця.

Два Калюжних Миколи Миколайовичі і третього Калюжного Миколу Григоровича конторська книга ідентифікує також прізвиськами, за якими їх ніхто в селі не міг переплутати: Кобиляк, Григир, Рюха (ці додаткові означення стають обов'язковими у наступних конторських відомостях).

Знаходжу на різних сторінках списків двох Авраменків М. М. Виявляється, йдеться про двох різних колгоспників – Миколу Михайловича і Марію Михайлівну, які не були в родинних стосунках.

У кутку, що примикав до центру Данини, Могилівці, у суміжних хатах мешкали чотири парубки на ймення Володя. Та кожен уже з дитинства мав своє власне прізвисько, за прізвиськами їхніх батьків – Клишин, Гурів, Олійників, Блошин.

Цікаво простежувати за тенденцією щодо імен дітей колгоспників, яких по війні народжувалося в селі немало. За записами 1944 року народження фіксується дев'ять Микол, а в 1956 році їх уже було 11. У пору шкільництва автора цих рядків навіть сільські вчителі, бувало, називали учнів не за прізвищами, а за прізвиськами.

Переліченими вище обставинами, власне, й пояснюється феномен появи прізвиськ на селі. У містах, де люди, мешкаючи поруч десятиліттями, мало

знали одне про одного, таке явище приживалося слабше.

Спробуємо згрупувати й проаналізувати прізвиська данинців за окремими категоріями.

За іменами (прізвищами) родичів чи видом їх занять

Ця категорія прізвиськ – найбільша в селі. Такий факт вкотре потверджує європейськість українців. Адже, як зазначалося вище, в Європі більшість прізвищ (а перед тим – прізвиськ) надавалося за іменами чи родом занять родичів.

Ось прізвиська молодих данинців, хто мешкав на вул. Шинковій у 60 – 70-х роках минулого століття, названі за іменами господарів дворів (зазвичай діда чи батька): Марія Кононка (від діда Конона), Микола Демидів (від діда Деміда), Грицько Макарів (від діда Макара), Грицько Євминків (від діда Євминка). Дітей нашої вулиці, яких у кожній хаті було по троє – п'ятеро, старші прозивали: Павчини, Петрашчини, Лізаровичеви, Радивонови, Тимошеви, Вакуленкови, Витенкови, Оксентійови, Максимущини, Ковалеви, Сірикови.

Чимало сільчан успадкувало рід основних занять у родині. Так, діти і внуки двох колишніх священиків, яких насильно усунула від цієї богоугодної справи радянська влада, прозивалися в селі Поповичі (Попови). Метикуватого господаря, який, за браком домашнього реманенту, придумав пристрій для гладження ділянки городу після сівби, прозвали Гладилом. Тепер і його внуки – Гладили. Перший працівник колгоспної мельниці став Мукомелом – і це передалося на його дітей та внуків. Гарно робив руками солom'яні кошовки один сивий дід, його й прозвали Кошелем. Прізвисько перейшло й на внуків.

Лакей же затримався ще від діда-прадіда, який, очевидно, один з роду прислужував десь у пана. Джухало походить від чоловіка, який допомагав у кузні качати спеціальний міх – джухав (прогонив) ним повітря у вогняну піч. Одна жінка не відмовляла сусідам і знайомим у перукарських послугах – стала Стригункою. Один дядько нетривалий час працював у сільмазі – запам'ятався комусь тим, як незвично продавав липучки від мух. Так і прозвали – Липучкою.

Є незвичні три прізвиська, пов'язані з новочасним транспортом. Водій першої колгоспної «Волги», що возила голову колгоспу, став назавжди Волгачем (з двома дітьми його – Волгачами – ходив до школи). Два різних Анатолії, які окремо водили першого в колгоспі автобуса і першу спецмашину з ремонту на полях техніки, назвали іменами з прикладками-означеннями – Толік-Автобус і Толік-Летучка.

Явно армійське походження мають прізвиська Матрос, Капітан, Майор, Боцман, Кадет, Капран (від Капрала).

Є в селі Макогон, Бондар, Сукало, Палій, Писар, Гончар, Баур, Прядка.

Доброзичливо-здрібнілі

Неважаючи на те, що за давнє отаманство, гоноровість, забіякуватість і небажання працювати в колективі сусіди називають данинців і косоріями, і махновцями, і куркулями, мешканці цього села в основі своїй віддавна дуже доброзичливо ставилися один до одного. Свідчення цього – десятки прізвиस्क, мати які, безумовно, приємно. Йдеться про такі, якими «охрещували» з добрих намірів і в доброму настрої, напевне, ще з дитинства. Цілком очевидно, що прозвані так із дитинства своєю поведінкою в майбутньому не спонукали односельців

змінювати їм первинні прізвиська. Направду, гарно, доброзичливо і дещо з любов'ю звучать здрібнілі:

– від людських імен – Михась, Климусь, Демидок, Максимушка, Йовхімок, Гриня, Пашуха, Пашуня, Мешка, Павка, Макар'юк.

– від назв тварин: Кіцюня, Ведмедик, Котик;

– від загальних назв: Малючок, Цебрик, Ковадлик, Пампушка, Горушка, Чадок, Пудок, Скачок, Лобок, Крутько, Машкун, Тулучок, Панок, Корінець, Юнька, Рипетя.

У цьому ж розділі можна виділити й прізвиська, які зачепилися в тому звучанні так, як це вимовляли на перших порах освоєння мови маленькі діти: Цяпа, Ціця, Мойда, Йопта, Дзизкало, Цмака, Гого, Петя, Вашель, Хамаршель, Хабаба, Льока, Ваня (наголос на я). Кадрелею прозвали малого, який любив на прохання дорослих читати таку беззмістовну примовку: «Я кадреля, ти кадреля, я за чуба, ти – за двері».

Натомість образливих прізвиस्क у селі побутує нині небагато. Як пам'ятають старожили, до більшовицького перевороту 1917 року їх взагалі не було. Таку тенденцію стали вони спостерігати від часу встановлення в селі радянської влади, яка спровокувала розшарування селян, а згодом – гоніння, цькування і засудження тих, хто не корився цій владі, а прагнув і надалі бути самим собою. Нерідко представники влади самі ініціювали такі прізвиська. Із тих, що залишилися на спадкоємцях: Глотай, Губатий, Льопля, Храпко, Клиша, Поліцай, Хуша, Пузій, Пузина.

Зоопаркове розмаїття

Напевне, важко знайти в нашій окрузі село, де за прізвиська людей слугують

мало не всі мешканці великого звіринця. Цілком очевидно, що носії цих прізвиськ давали односельцям своєю поведінкою привід помітити в них якісь риси, спільні з «братами меншими».

У першому ряду – чотириногі одомашнені та дикі тварини з позитивним відтінком людської характеристики: Волик, Коза, Козка, Кіця, Йожик, Пес, Лошак, Бобер, Заець, Криль, Барс, Курік, Бичок. Майже такий же ряд – із негативним відтінком людської характеристики: Козел, Кабан, Кнур, Гризун, Гризло, Лиса, Гедзинь, Сич, Кобиляк, Суччин, Куряччин, Ховра, Куниця, Вовк.

Подібне спостерігається і з птаством. Напевне, приємно мати прізвиська птахів (диких і одомашнених) добрих, про яких і в піснях співається, і в казках із добрим кінцем переказується: Соловей, Перепел, Голуб, Горобець, Курік, Гусак. Однак більш негативне забарвлення має Індюк.

Із водяних мешканців перейшли в прізвиська такі: загальне поняття Риба та конкретні – Линок, В'юн, Карась, Щука. Недавно з'явилася ще й Сельодка.

Не обійшлося й без комашиних – як нейтральних, так і негативних: Комар, Муха, Воша, Блоха, Гедзь.

Із морем данинці мало спілкуються, тому морських прізвиськ тут не зафіксовано.

Харчовий набір

Цікавими і дещо несподіваними є походження деяких прізвиськ з так званого харчового набору.

Скажімо, беззмінного тракториста й унікального гармоніста, людину щирю й безкорисливу Андрія Тимошика прозвали в селі Медом. Пояснення не піддається логіці. Але йому передувала така подія. Колгоспні комбайнери вимушено

зупинили обмолот хлібів через дощ. Негоду вирішили перечекати під скиртою. Розвізник обіду явно не хотів пхатися підводою в грозу за село, тому перекушували хлопці цибулиною і спільним шматком сала. Знайшлася й чвертка самогонки. Всі пробували потроху, але без закуски кривилися. Андрій же і в несподіваних ситуаціях завжди був оригінальним: сказав, що ця горілка солодка, як... мед. Так і пристало до нього це друге ім'я – Мед – та й передалося на його сім'ю: дружина тепер не Галька, а просто – Медова, діти Андрій і Світлана – Медові.

Якби знав секретар сільської десятирічки у 60-х роках Анастасій Маркович, що привезена ним із Ніжина пляшка фруктового напою, якого досі в селі не пробували, спонукатиме «прилипанню» до нього прізвиська Морс, мабуть, не брав би її для пригощання колег. А так – назавжди став Морсом.

Млеком назвали Андрієвого друга й ровесника Миколу Шимку. У війну в хату до його бабусі не раз заглядали німці, просили глечик свіжого «млека» (молока). Так після бабусиноного спогаду й малий внук став називати цей продукт, зати́м стали так кликати на вулиці і його, вже дорослого.

У цьому розділі прізвиськ їхні носії увічнили найбільш нехитрі, а тому поширені в кожній хаті чи не щоденні сезонні страви данинців: Борщ, Юшка, Галушка, Цибуля, Гурок, Перець, Редька, Помідор, Баклажан, Капуста, Кваша (це також про капусту), Салата, Слива, Корза, Товканичка, Пшонка, Гарбузка. Дехто удостоєний іменуватися назвами страв, які селяни споживали рідше: Ковбаса, Ковбик, Бринза, Тарапака, Пампушка.

Універсальні іменники

У цьому переліку – назви предметів, з якими селяни стикаються в побуті, частини тіла людини чи тварини, природні явища. Читаючи про них абстрактно, менше схильний до якихось асоціацій. А от коли в контексті поведінки конкретної людини, звички якої добре відомі громаді, то зміст прізвиська конкретизується, набирає образного забарвлення. І діапазон цієї образності досить широкий.

Отож, знайомтеся: Гладішка, Качан, Смола, Крига, Золотий, Бубниха, Дуб, Брус, Вігер, Мороз, Робота, Гаман, Прядка, Корінець, Відюр, Бовдур.

Прокоментуємо побутування останнього прізвиська – Бовдур. Так прозвали одного юного тугодума, який учився в школі на одні трійки. Сяк-так закінчивши восьмирічку, цей хлопець подався в ПТУ, аби вивчитися на тракториста. Однак там його незабаром відрахували за профнепридатність. Сказавши при цьому, що лиш бовдура не можна навчити заводити трактора. Але доля була прихильною до цього данинця. Поїхавши в пошуках роботи до столиці, він незабаром знайшов юнку, з якою одружився. А та мала і квартиру, і престижну роботу на хлібокомбінаті. Туди й влаштувала свого чоловіка. Отож, до сільського колбуду одного вихідного дня Іван прийшов зі своєю «городською» дружиною та проштампованою в паспорті столичною пропискою. Відтоді й пішла селом сакраментальна фраза краянки: «Бовдур-бовдур, але в Києві булочки печють».

Дещо незвично сприймаються окремі частини тіла в ідентифікації окремих осіб: Пузо, Око, Ціця, Кіготь, Каплей. Аж по троє людей у селі асоціюється із губою (Губа, Губар, Губил) та ногою (Лапа, Нога, Копиток).

Партійно-державні діячі та літературні герої

Це – новочасна тенденція в прізвиськознавстві. За тоталітарного режиму прозивати односельців іменами партійних діячів ніхто з місцевих не відважувався – районне КГБ відразу б «вчислило» в селі Язикату Хвеську.

Щоправда, Ленін «появився» в Данині ще в епоху застою. Дід Севастіян, стара хата якого тулилася біля нової контори колгоспу «Дружба», був за зовнішнім виглядом мало не двійником вождя жовтневого перевороту: такий же лисий і трохи картавив. Цікава деталь. У цього «Леніна» багато літ квартирував самотній приїжджий голова колгоспу Іван Петрович Свиначов. Був він фронтовиком, тому, в побуті невибагливий, хормів від данинців не вимагав. А хата діда Севастіяна йому якраз прийшлася, бо була прямо під робочим кабінетом і поруч із колгоспом. Бувало, коли зрідка заїждже воєнним «бобіком» якесь районне начальство спинялося в центрі села, коло «ожидалки», й питало, де шукати голову колгоспу, замурзана дівчора з радістю навперебій інформувала не про контору, а про помешкання голови: «У діда Леніна! У діда Леніна! Ондечки там, по Шинковій!»

Зі смертю більш ніж 90-літнього діда Севастіяна прізвисько Ленін не пішло з ним назавжди в домовину. Метикуваті данинці охрестили ним молодого хлопця на ім'я Віталій. І – в парадоксальний спосіб. Цьому хлопцеві, як і його попереднику Бовдуру, дуже туго давалася шкільна наука. Чи не через це вчителі рідко викликали його до дошки. Та раз, ніби не з доброго дива, він вивчив одного вірша з читанки, який йому чимось сподобався, й несподівано підняв руку,

аби його продекламувати. Декламував так, що весь клас аж припишк від несподіванки. Тоді сусід по парті Станіслав і вимовив уголос: «Ну, Вітя, ти даєш, прочитав стишок, ніби Ленін». Відтоді в селі й з'явилось прізвисько Вітя-Ленін.

Вже коли багаторічний партійний генсек Леонід Брежнев був у маразмі й про нього неприховано ходили повсюди анекдоти, в селі з'явився і Брежнев. Так прозвали одного механізатора за схожість із безроздільним керманичем СРСР лиш за однією ознакою – густими, широкими бровами. Щоправда, внуки його стали Бровками.

Команда «знаменитих», увічнена у реальних простих данинцях, за короткий час підбралася насправду різнопланова – і за національними ознаками, і за належністю до історичних епох. Тут і український гетьман Дорошенко, і французький король Наполеон, і козацькі провідники Байда та Палій, і червоноармійський командир Чапаєв. Є з-поміж своїх Цар, Король і Ханчук. А недавно з'явився в Данині Путін. І показово: це прізвисько пристало не до свого, місцевого, а до приїжджого із сусіднього району, який вибрав тут дружину. Ну, і вершина фантазії данинців – наречення одного скромного, але задерикуватого в п'янці мешканця з вулиці Фруктової Ісусом.

Данинці – давні пошанувачі книги. Колись тамтешня сільська бібліотека була чи не найбільшою в районі за кількістю книжкового фонду. Тому й літературних героїв тут не забувають, вгадують їхні риси в деяких односельцях. Так, з української класики удостоїлися таких імен четверо: Харитя (з однойменного оповідання Михайла Коцюбинського), Аза (з п'єси Михайла Старицького

«Циганка Аза») та Чіпка (з роману Панааса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні»), Галайда (із Шевченкових «Гайдамаків»). У пошані тут й іноземці. Очевидно, такі прийшли сюди не з літератури, а з екрана домашнього телевізора. Відтак своїми вже стали Тарзан, Фантомас, Карабас, Сіма.

До речі, жіночим ім'ям Харитя тут прозвано чоловіка. Ще один чоловік – надто мовчазний і надто серйозний у будь-яких компаніях (цілком очевидно, що через свою надто говірливу й веселу на вдачу жінку) – також має жіноче прізвисько – Принцеса-Несміяна.

Кацапсько-бандерівський слід

Кацапів у селі віддавна не люблять, хоч їх і одиниці. Це зазвичай ті, кого знайшли в далеких краях місцеві під час заробітків або армійської служби та й привезли в село за дружин. Не люблять, напевне, за те, що такі ніколи не переходять на мову селян, вперто розмовляють своєю, не сповідують місцевих традицій. Кацапки в селі дві.

Прізвиськами в російськомовній транскрипції називали в Данині тих, хто, прийшовши з армії або приїхавши на вихідні з «городської» роботи в Ніжині, Чернігові чи Києві, говорили підкреслено по-московському чи суржилом. Поява в селі Кльона-і-Льопи викликана саме цим. Повернувся один хліборобський хлопець з армії. Став недільного полудня біля переповненого людом колбуду, що зробили з церкви, і так захоплено-голосно вимовив, аби всі почули: «Ох, какой вірос без міня кльон і льопа!». У того колишнього зрусифікованого юнака вже й син народив своїх дітей. І всіх їх так і називають у селі – Кльон і Льопа.

Один виходець із Данини отримав у місті престижну роботу, але на вихідні

приїздив до батькового обійстя. Проте в поведінці змінився: сусідів, з якими виростав і шматок хліба ділив, став називати раптом «соседами». За те й сам став Соседом.

З таких же причин отримали зрусифікаовні прізвиська-покручі Алень, Гвоздодьор, Вася-Мамочка, Колбик, Торохтьол, Крошка, Форсун, Аніфатови, Слепчини, Юла.

Данинські парубки одружувалися й на іншому боці України, західному. Таких прибульців жіночої статі стали називати в селі Бандерками. Показовий тут приклад – перша Надька-Бандерка, яка родом із Хмельниччини. Ця область, до речі, ніколи до «бандерівського краю» не відносилася. Але в цьому селі все, що далі на захід від Києва, – то вже бандерівщина. Пані Надію зустрів на Поділлі, відбуваючи військову службу, шанований у селі Іван Сірик. Непросто входила ця жінка в данинське життя. Поняття «бандерівщина» й нині в наших селах несе більше негативного відтінку, хоча насправді мало хто тут знає, хто такий Бандера, за що боролися його численні послідовники. Та хмельницька Надія виявилася не з боягузливих десятка. Працьовита, хазяйновита, метиковита. Багато літ обирали її і завідувачкою колгоспною фермою, і завпродмагом. Кругом лад давала. Сільські п'яниці, які не звикли працювати, її боялися й стали підкорятися її вказівкам, а газдовиті – навсправжки зашанували. Хоча Бандеркою не перестали називати.

З початку 80-х років минулого століття в селі з'явилася й друга Надя-Бандерка, відома здебільшого на Шинковій. Нею виявилася дружина автора цих рядків. Ця – із справжньої далекої «бандерівщини», бо аж із-під Вишніці, що

на Буковині. Втім вона буває в селі рідко. Але не залишається непоміченою. Один із колег мого середнього брата по тракторному стану, а мій колишній однокласник, покійний уже Коля Хлібик (він же – Кіця), любив «побалакати» з гостею з далекої чернігівцям Буковини на «високі теми». Ось фрагмент діалогу часто підпилого однокласника, який запам'ятався: «Мила, чому ти така?» – «Яка така?» – «Ніяка». – «А яка була?» – «Та така й була».

Одружившись на вихідці з Галичини і привізши її вперше в гості до батьків, мій ровесник із Свиридівки враз став у селі Вуйком. Приймака із Західної України, який продовжував говорити з місцевими селянами літературною українською мовою, прозвали тут яскраво показовим українським словом «Але».

Є ще в селі жінка Кубанка, чоловік Ненчин (від неньки-матері), є Дід-Волинець.

А щоб зовсім здалека, – то це Грузин і Гуданець. Останнє прізвисько походить від одного литовця, який ще до війни дивом забрів у село та й оженився на місцевій. Був він на ймення Гауданіс, а вже діти його стали Гуданцями.

Бе-Сандалі з Києва

Цю групу прізвиськ можна віднести до найоригінальніших. Вона передусім засвідчує природну доброзичливість, веселу вдачу й кмітливість данинців, прагнення навіть у тяжких, безпросвітних буднях знайти привід повеселитися й спонукати до посмішки ближніх.

Мешкав у селі дядько на прізвисько Бе-Семен. Високий, сильний, він знаний тим, що мав талант до столярування. Сокира в його руках – немов скальпель у вправного хірурга. Побудував і оздобив не одну хату в селі. Лиш мав ваду – трохи

заїкався, коли хвилювався. І в час підбирання слова часто вживав сполучник «бе». Раз поїхав Дядько Бе-Семен зі своїми двома сусідами в Київ. Після продажу на Бессарабці своєї городини всі троє вирішили податися до ЦУМу, щоб вибрати домашнім столичні обнови. Дядько найперше взявся міряти собі нові сандалі. Старі були такі, що лиш на смітник. Це й зробив: виходячи з універмагу, вкинув украй стоптані свої черевики у смітєвий бак, а в нових надумав вертатися додому. Поки їли морозиво на розі Хрещатика і Хмельницького, один із сусідів непомітно витягнув ті зношені данинські сандалі із смітника та й поклав собі до валізи, загорнувши газетою. Вже вдома сусіди, змовившись між собою, нишком поставили пізно ввечері ті мандрівні сандалі дядька Бе-Семена під порогом його хати. А рано-вранці стали стежити з-під парканів. Дядько, вийшовши на поріг і вздрівши полишені вчорашнього дня в Києві свої старі сандалі, враз занепокоєно й голосно загукав на весь двір: «Жінко, закривай хату. Бе-привидіння прямо з Києва прийшло за мною, бе-сандалі мені бе-повернуло!..». Щоразу, коли ця історія розповідається десь у данинському гурті, дужий і щирий чоловічий сміх котиться аж на сусідню вулицю.

Дядько Бе-Семен запам'ятовувався односельцям ще й тим, що мимоволі відрізав своїй дружині Палажці пальця. Сталося це за тривіальних обставин. Заколовши поросю, господар дому нарізав шматками сало. Коли дійшло до заготовки кількох шматків сусідам, покликав дружину, аби та показала, скільки відрізати почервини. Його Бе-Палажка й поставила палець для мірки, а дядько Бе-Семен спересердя поспішив відрізати ту мітку. Разом із пальцем.

Центнер-Десять «народився» на колгоспному зерновому точку. Традиційно у післяжнивну пору колгоспники спішили сюди наповнювати принесені мішки новим збіжжям – як виплату натурою за свої зароблені трудовні. За вагами сидів вічно заклопотаний дядько, міняючи весь час гирі та записуючи вагу, що в мішках, та прізвище хазяїна до свого товстого конторського зошита. «Центнер десять! Центнер десять!» – звучало з вуст зважувальника. Важко сказати, в який бік він доважував чи недоважував тих десять кілограм, однак саме цю цифру він найчастіше озвучував на перепопненому людьми і шумному, як у вулицю, точку. Давно вже немає в селі колгоспу, та й Центнер-Десять нині покійний. Але коли десь заходить у розмові про якусь приблизність у вазі чи якійсь іншій мірці, односельці й досі з посмішкою вимовляють «Центнер-Десять», згадуючи того добродушного свого земляка «незлим тихим словом».

Ще варто згадати й Півтора-Івана. Цей Іван був насправду, як у казці, – великим, ставним і дуже сильним. Про таких, як він, народ склав прислів'я «Їсть за двох, а робить за трьох». Його жінка, бувало, хвалиться в ланці: «Ой, дівчата, а мій Іван учора мало не півскирти додому на плечах приволік. Але ж і їсть!.. Як іде на роботу, то цілий кусень сала маю покласти...».

Кимиком у селі Коваль Микола Кузьмович став ще зі шкільних років. І то через шкільний портфель. Оскільки дешеві дитячі портфелі батьки закупували здебільшого в Ніжині на базарі напередодні 1 вересня, то на клас однакових бувало чи не половина. Аби не переплутали однокласники, написав на лицьовій стороні свого великими літерами

«К. М. К». Так і пішло відтоді – Кимик. І діти – Кимики.

Із тих прізвиськ, що складаються з двох чи кількох слів, варто виділити як оригінальні: Губар (був у армії начальником дисциплінарної вахти), Какарічка (запитував російською мовою про річку), Колотічка (щось змайстрував біля потоку), Шкряб (шкільний робочий), Гурблис (гуркає й блискає). А ось прізвиська з цього блоку, які навіть великий данинський розгадник і любитель місцевої старовини Петро Павлович Шимко не може «розшифрувати»: Тралі-Валі, Чалти-Балти, Поте-Поте, Го-Го.

Такі бувають лиш у Данині

Хутір десяти Грицьків. До війни Данина з південного боку закінчувалася цвинтарем. Від Шатури її розділяло майже двокілометрове поле. На тому шатурському шляху й утворився згодом Хутірець – так, по-народному, назвали й нову вулицю. Із затісної Шинкової туди переселилося кілька родин. Але яких? Виявилося, що п'ятеро корінних данинців, що повідкривали нові номери, мали імена Грицько.

Ніби й нічого дивного нема в цьому факті. Бо ті п'ять Грицьків мали б загубитися між іншими чоловічими іменами нових мешканців Хутірця. Та вийшло так, що не загубилися, а вдвічі «розмножилися». Бо непомітно тут з'явилися в короткому часовому проміжку ще п'ять Грицьків. Але ці нові – всі приймаки і всі – прийшли з довколишніх хуторів чи інших віддалених кутків села.

Цілком зрозуміло, що данинці мусили давати цим своїм і чужим десятком Грицькам свої «паспортні дані». Корінні Грицьки отримали такі ідентифікаційні додатки: Помпа, Дера, Йопта, Йовминок, Чільок. Грицьків-приймаків

перейменували так: Бакай, Гришта, Лукович, Прядка, Галайда.

Вулиця птахів і звірів. Є на Рокіті нова вулиця, заселена лиш з одного боку вигону. Старої назви вона не встигла отримати, а по-новому, по-радянському, її назвали Комсомольською. Коли б прийшлося перейменовувати комуністичні назви, цій доцільно було б присвоїти ім'я Пташиної. Аргумент переконливий: на цій короткій вулиці мешкають Голуб, Соловей, Індюк і ще в додачу Пес.

Родинний куток Сіриківка розбудували переселенці з колишнього волосного села Володькова Дівиця на прізвиське Сірик. Власник Данини князь Голіцин, задовольняючи прохання дівчан, дав їм землі в пониззі річки Дівиці, що бере початок під Рівчак-Степанівкою, проходить через північну околицю с. Шатури та перетинає мало не по центру Данину. Землі тут болотисті і чи не до початку літа нерідко бувають залиті водою. Від Антона, Миколи та Олександра Сіриків і розбудовувався той куток. Сіриківка помстилася данинцям за погані землі тим, що облаштувала шлагбаум і не пускала «за так» підводи данинських хазяїв, що прямували на свої землі під Гакішку та Володьковщину.

Команда П'яти Бе. Віддавна в Данині майстрів по дереву називали плотниками. За колгоспних часів була створена й плотницька бригада. За дивним збігом обставин кістяк її склали п'ять чоловіків, прізвиська яких починалися на літеру Б: Бадьо, Білий, Берко, Балда, Бондар. Незважаючи на відмінність характеру кожного плотника, Команда П'яти Б була дружною і проіснувала довго.

Два ніби однакові, але різні. Наявність у селі парної кількості прізвиськ, які відрізняються одне від одного лише

однією – двома буквами, але однозначно вирізняються громадою, – явище суто данинське. Ось ці пари двох ніби однакових, але різних: Білий – Бєлий, Ковбик – Колбїк, Гур – Гур, Сук – Шук, Пуд – Пудок, Байда – Байдик, Дриля – Кадреля.

І насамкінець. Є в Данині кілька десятків прізвиськ, з'ясувати походження яких чи дослідити етимологію поняття не вдалося. За умов відсутності знання про контекст такі назвиська не піддаються логіці. Зафіксуємо і їх для історії: Кужора, Савран, Амбака, Гамола, Кабур, Магуня, Гем, Балан, Урул, Бунь, Бугера, Куцан, Куна, Момотка, Мана, Цмако, Каптас, Краня, Бльом, Мачкала, Кеба та ін.

Прізвиськознавство – маловивчений, але цікавий і перспективний напрямок українознавчих досліджень, який потребує молодих, небайдужих дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ожегов С. Словарь русского языка. – М.: Советская энциклопедия, 1968. – С. 601,

835; Словарь української мови: в 4-х т. / Упор. Б. Грінченко.– К.: Київська Старина, 1909. – Т. III. – С. 455; Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Етимологічно-семантичний словник української мови: в 4-х т. – Вінніпег, 1995. – Т. IV. – С. 127.

2. Шевченко Тарас. Кобзар. – К.: Рад. школа, 1986. – С. 88.

3. Книга обліку членів колгоспу ім. Шевченка с. Данина Ніжинського району Чернігівської області // Домашній архів автора. Папка «Данина».

REFERENCES

1. OZHEGOV, S. (1968) *Dictionary of the Russian Language*. Moscow: Sovetskaya entsiklopediya, pp. 601, 835 [in Rus.]; HRINCHENKO, B. (compl.) (1909) *Dictionary of the Ukrainian Language: in 4 volumes*. Kyiv: Kievskaya starina. Vol. 3. p. 455 [in Ukr.] METR. ILARION (OHYENKO, I.) (1995) *Etymology and Semantic Dictionary of the Ukrainian Language: in 4 volumes*. Winnipeg. Vol. IV. p. 127 [in Ukr.]
2. SHEVCHENKO, T. (1986) *Kobzar*. Kyiv: Radianska shkola, p. 88. [in Ukr.].
3. *The Register of Members of a Collective Farm named after Taras Shevchenko of the Village of Danyna Nizhyn District Chernihiv Region* [author's personal files].

M. Tymoshyk

Family Names and Nicknames of One Village: History, Etymology, Classification

Abstract

The notion of surname in the dictionaries is defined as inherited family name, attached to personal name, while the nickname is used to describe person's physical appearance, character or behavior.

Nicknames are usually given by relatives or even strangers under the certain life circumstances.

The tendencies of simultaneous existence of both family names and nicknames of peasants of the village of Danyna Nizhyn District Chernihiv Region are observed in the article. All the necessary materials were collected in the very village by the author himself. The author made classification of nicknames for description of physical appearance, character and behavior of a certain person. A retrospective view of family names and nicknames from ancient times to present days is offered as well. The etymology of the term «nickname» is analyzed. The examples from Cossack chronicles and literary fiction are introduced. The reasons of appearance of nicknames in a Ukrainian village are examined. The author presented some stories connected with appearance of particular nicknames.

The classification of nicknames of the village of Danyna was made according to such semantic blocks: family names or occupation of parents (relatives), shortened names, names of animals or plants, names of Ukrainian traditional dishes, appellatives, names of political and state leaders, literary characters and etc.

Nickname studies is a poorly known but interesting and prospective direction of Ukrainian studies researches which requires young and passionate scholars.

Поняття «прізвище» у тлумачних словниках трактується як успадковане сімейне найменування, додане до особистого імені. Тоді як «прізвисько» – це найменування, яке дається людині для характеристики її зовнішнього вигляду, вдачі, звички чи поведінки.

Прізвисько не вибирається за власним бажанням, а набувається. Його придумує хтось із ближніх, або й випадкових, за певних життєвих обставин. Етимологія цього поняття бере початок від двох слів: при- і звати. Отож, когось треба було призвати, понайменувати таким чином, аби це слово надовго і влучним чином «пристало» до конкретної людини.

У стародавні часи люди прізвищ не мали. Принаймні ще в біблійних текстах, які створювалися понад дві тисячі років тому, згадувані там персонажі названі саме прізвиськами. Прізвище як офіційна ідентифікація тої чи тої людини стало з'являтися тоді, коли у різних країнах поступово запроваджувалися офіційні папери – здебільшого в судочинстві, майнових стосунках, у війську.